

Szövegszintű fordítói stratégiák a koherencia célnyelvi megteremtésében

Károly Krisztina

E-mail: karoly.krisztina@btk.elte.hu

Kivonat: E tanulmány középpontjában a fordítási szövegalkotás, azon belül a szövegalkotási folyamatot kísérő, ún. szövegszintű fordítói stratégiák állnak. A fordítási szövegalkotás tanulmányozására azért van szükség, mert a kutatási eredmények tanúsága szerint alapvetően eltér az eredeti (nem fordítási célú) szövegalkotástól, s ily módon egyedi sajátosságainak feltárása révén olyan információkkal szolgálhat a fordítóképzés számára, amelyek elősegítik a fordítói munka tudatosítását és ezen keresztül a fordítások minőségének javulását. A koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető összetevőire irányuló előzetes mélyreható vizsgálat eredményei alapján a dolgozat annak bemutatására vállalkozik egy konkrét nyelvpár (magyar–angol) és fordításfajta (sajtófordítás) példáján keresztül, hogy milyen – a kohéziós, a topik-, a retorikai, valamint a műfaji szerkezet célnyelvi (re)produkciójára irányuló – fordítói stratégiák azonosíthatók a szövegkoherencia célnyelvi megteremtése során. Elsőként az osztályozás háttérül szolgáló elméleti keret (az ún. komplex fordítási szövegelemző modell) és empirikus vizsgálatok legfontosabb részleteit mutatja be, majd ezt követi a szövegszintű fordítói stratégiák fogalmának meghatározása és típusainak feltárása (példákkal illusztrálva).

Kulcsszavak: fordítói stratégiák, koherencia, kohézió, topikszerkezet, retorikai szerkezet

1. Bevezető

E tanulmány középpontjában a fordítási szövegalkotás, azon belül a szövegalkotási folyamatot kísérő ún. szövegszintű fordítói stratégiák állnak. A fordítási szövegalkotás tanulmányozására azért van szükség, mert a fordítástudomány területén folytatott kutatások arról tanúskodnak, hogy a fordítási szöveg „más”, mint a nem fordítás eredményeként keletkező szöveg, és ez a másság elsősorban bizonyos, szövegszintű jelenségeket érintő szövegalkotói stratégiák következménye (Károly 2007, Klaudy 1987, 2006, Toury 1986). A következőkben – a koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető összetevőire irányuló előzetes mélyreható vizsgálat eredményei (Károly 2014) alapján – a célom annak bemutatása egy konkrét nyelvpár (magyar–angol) és fordításfajta (sajtófordítás) példáján keresztül, hogy milyen konkrét, a kohéziós, a

topik-, a retorikai, valamint a műfaji szerkezet célnyelvi (re)produkciójára¹ irányuló fordítói stratégiák azonosíthatók a szövegkoherencia célnyelvi megteremtése során.

A hazai és nemzetközi szakirodalomban a különféle nyelvpár-specifikus fordítói szövegalkotási stratégiák azonosításával és leírásával foglalkozó munkák a forrás- és célnyelvi koherencia-teremtés különféle eszközeit, valamint a fordítás során keletkező ún. koherencia- és kohéziós eltolódásokat (*shifts of coherence and cohesion*: Blum-Kulka 1986) többnyire egymástól függetlenül, izoláltan vizsgálják (pl. egy-egy kohéziós eszköz nyelvpár-specifikus „viselkedését” írják le). Ebből következően korlátozottak az ismereteink általában véve a szöveg szintű fordítói stratégiákról. Alig áll rendelkezésünkre empirikus adat arra vonatkozólag, hogy a szövegben „folytonosságot” (de Beaugrande 1997), s ez által koherenciát teremtő különféle nyelvi és nem nyelvi eszközök egymással milyen viszonyban állnak, s hogy az egyik esetében tapasztalható változás (eltolódás) miként hat(hat) a többi eszközre és a célnyelvi szöveg egészére. Ahhoz, hogy ezt a kérdést megválasszunk, komplex, a lehető legtöbb szövegváltozó együttes vizsgálatát felölelő megközelítésre van szükség. A szöveg és a szövegalkotás rendkívüli összetettségéből fakadóan, valamennyi nyelvi és nem nyelvi változó vizsgálata reménytelen vállalkozás volna, ezért e dolgozat egy elméleti alapon megbízhatóan körülhatárolható jelenségegyüttesnek, a koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető összetevőinek (a kohéziós, a topik-, a retorikai és a műfaji szerkezetnek) a célnyelvi (re)produkcióját kísérő szövegalkotói stratégiák bemutatására és osztályozására tesz kísérletet. Elsőként az osztályozás háttéréül szolgáló elméleti keret és empirikus vizsgálatok legfontosabb részleteit mutatja be (terjedelmi okok miatt a teljesség igénye nélkül; a részletek Károly 2014-es munkájában olvashatók), majd ezt követi a szöveg szintű fordítói stratégiák fogalmának meghatározása és típusainak feltárása (példákkal illusztrálva).

2. A fordítás mint szöveg: produktum és folyamat

A fordítási szöveg „a fordítási folyamat eredményeként, a forrásnyelvi szöveg alapján keletkező célnyelvi szöveg” (Károly 2007: 12). A fordítási szöveg, az eredeti szövegekhez hasonlóan komplex nyelvi, kognitív és társadalmi jelenség, tehát egyszerre nyilvánul meg produktumként (mint **szerkezet**) és folyamatként (mint **műveletek sora**) (Cook 1989, de Beaugrande 1997, Kocsány 1996, Tolcsvai Nagy 2001).

A szöveg mint komplex jelenség megfelelően átfogó leírására a funkcionális szemléletű megközelítés kínál megoldást (de Beaugrande 1996, 1997). A funkcionális nézőpont a nyelvet a nyelvhasználó (a szövegalkotó és szövegbefogadó) szemszögéből látatja, s ezáltal lehetővé teszi olyan, a szöveghez kapcsolódó jelenségek leírását is, amelyek a nyelv használata, a kommunikáció során merülnek fel, miközben a nyelv olyan rendszerként működik, amely közvetíteni képes két (vagy akár több) kultúra beszélőinek (olvasóinak) világról alkotott tudása között (de Beaugrande 1996: 504). A kultúrák közötti közvetítés képes-

sége igen lényeges szempont a fordítások szövegszintű sajátosságainak tárgyalása során.

Funkcionális megközelítésben a szöveg különféle jelek értelmes konfigurációjának tekinthető. Ahhoz azonban, hogy a szövegnek valós kommunikatív értéke legyen, további jellemzőkre is szüksége van, mégpedig olyanokra, amelyek a szöveget a felhasználó világról és társadalomról alkotott tudásához tudják kapcsolni. De Beaugrande és Dressler (1981) ezeket a jellemzőket a szövegszerűség hét ismérveként határozta meg, hangsúlyozva azt, hogy ha ezen ismérvek (követelmények) valamelyike nem teljesül, a szöveg nem lesz kommunikatív, vagyis nem alkalmas közlésre. Ezek az ismérvek a következők: kohézió, koherencia, szándékoltság, elfogadhatóság, hírérték, helyzetszerűség és intertextualitás. Az első két ismérvet (a kohéziót és a koherenciát) ún. szövegközpontú fogalmaknak tartják, amelyek „a szöveg anyagára irányuló műveleteket jelölnek” (2000: 29). A további öt ismérvet pedig az ún. felhasználó-központú fogalmak közé sorolják, mivel ezek a szövegek révén létrejövő kommunikációra, illetve az ebben résztvevőkre (a szöveg létrehozójára és befogadójára) vonatkoznak. Jelen vállalkozásom középpontjában a kohézió és a koherencia célnyelvi újratemtése/megteremtése áll, ezért e fogalmakra kicsit bővebben kitérek.

A **kohézió** a szöveg felszíni² elemei, vagyis a felszínen előforduló szavak közötti kölcsönös összefüggéseket jelenti egy adott szószorozaton belül. A kohézió grammatikai függőségeken alapul, mivel a felszíni összetevők nyelvtani alakzatok és konvenciók alapján függnek egymástól. A kohézió nemcsak mondaton belül, hanem egymás mellett vagy egymástól távolabb álló mondatok vagy akár nagyobb szövegrészek között teremt összefüggéseket. Ezek a függőségek fontos jelzések a jelentések nyomon követése szempontjából. De Beaugrande és Dressler minden olyan funkciót, amely a felszíni elemek közötti viszonyok jelzésére, vagyis a **felszíni folyamatosság megteremtésére szolgál**, kohéziós eszköznek tekint.

A szövegszerűség második ismérve a **koherencia**. Míg a kohézió a felszíni folyamatosság megteremtésében játszik szerepet, a koherencia a **mögöttes tartalom folyamatosságát jelenti**. De Beaugrande és Dressler értelmezésében ez „a szövegvilág összetevői, vagyis a szövegfelszín *alatt* meghúzódó fogalmak és viszonyok *kölcsönösen elérhető és releváns* voltára utal” (2000: 25; kiemelés az eredetiben). Fogalmakon a kognitív tartalmat, az ún. „tudásalakzatot” értik, amely többnyire egységesen és következetesen elérhető vagy aktivizálható a tudatban. A viszonyok az adott szövegvilágban *együtt* megjelenő fogalmak közötti kapcsolatot jelentik. Míg a kohézió tekintetében a szöveg felszínén előforduló, explicit módon megjelenő nyelvi elemek által létrehozott folytonosságról beszéltünk, a koherencia esetében a fogalmak közötti viszonyok nem mindig jelennek meg explicit formában, vagyis – de Beaugrande és Dressler (2000: 25) megfogalmazása szerint – „nincsenek közvetlenül aktivizálva felszíni kifejezések révén”. A szöveg befogadója annyi viszonyt tesz hozzá a szöveg olvasása során, amennyi ahhoz szükséges, hogy a szöveg számára értelmes legyen.

A koherencia éppen ezért **relatív minőség**: különböző olvasók számára, az eltérő háttértudás és világról alkotott ismeretek miatt, különböző mennyiségű és minőségű viszonyok hozzátételére van szüksége ugyanazon szöveg megérté-

séhez. De Beaugrande és Dressler még tovább megy, és amellet érvel, hogy a szövegnek önmagának nincs is értelme: „[e]gy szövegnek önmagában semmi értelme, csupán a szövegből származó ismeretek és a szöveg felhasználójának fejében tárolt valóságismeret egymásra hatása révén válik értelmessé” (2000: 28). A koherencia tehát nem csupán a szöveg jellemzője, hanem az olvasó fejében végbemenő kognitív (gondolkodási) folyamatok eredménye is. A szöveg értelmezése során a kohézió és a koherencia állandó interakcióban áll. Az olvasó akkor tudja megérteni, feldolgozni a szöveget, ha képes dekódolni a „felszíni függőségeket” és, ezzel egy időben, megérteni/értelmezni a „fogalmi függőségeket” (de Beaugrande 1980: 17). Mivel ez nem minden szöveg és nem minden olvasó esetében azonos mértékben valósul meg, a koherenciát **graduális** jellegű jelenséggként érdemes felfogni (Péter 2005: 132).

Mindebből az az igen jelentős következtetés vonható le, hogy **a szövegminőség nem határozható meg abszolút értelemben**. A szövegminőség leginkább egy skálán értelmezhető, amely a „szöveg”-től a „nem-szöveg”-ig, illetve – kommunikatív értelemben – az olvasó számára érthető és feldolgozható, vagyis „koherens” szövegtől az olvasó számára már nem érthető és nem feldolgozható, „nem koherens” szövegig terjed. E gondolatot támasztják alá de Beaugrande és Dressler (1981), Enkvist (1990), Péter (2005) és Szikszainé Nagy (1999: 39, 56–57, 59) a szövegszerűség, az értelmezhetőség és a koherencia viszonyára vonatkozó megállapításai is. Ugyanez érvényes a fordítási szövegre is.

A koherencia graduális természete nem könnyíti meg a fordító dolgát. **A fordítási szituáció megsokszorozza a szövegalkotást meghatározó és befolyásoló tényezőket**. Belép a folyamatba a fordító, aki az egyik nyelven (egy adott kultúrában és olvasóközönség számára egy adott céllal) létrejött (eredeti) szöveg alapján egy másik nyelvű (fordítási) szöveget hoz létre egy másik kultúrában és másik olvasóközönség számára, potenciálisan eltérő céllal és a fordítási normák által meghatározott módon.

E tényezők miatt **a fordítási célú (célnyelvi) szövegalkotás jellemzői eltérnek az eredeti szövegalkotásától**. A fordítási szövegalkotási folyamat bemenetét három tényező alkotja, melyek a szövegalkotás három különböző dimenzióját (nyelvi, kognitív és társadalmi vetületét) képviselik:

- (1) a forrásnyelvi szöveg (mint nyelvi reprezentáció; nyelvi dimenzió),
- (2) a fordító fejében a forrásnyelvi szöveg nyelvi reprezentációja alapján kialakított elméleti reprezentáció (más szóval: a forrásnyelvi szöveg értelemszerkezete, amely a szövegértés eredményeként alakul ki; kognitív dimenzió), és
- (3) a fordítás célja (társadalmi, funkcionális dimenzió).

Ezek alapján a fordító a fejében – az eredeti szövegalkotáshoz hasonlóan – egy tervet hoz létre, amelyben **bizonyos műveletek révén** a célnyelvi szövegnek valamilyen előzetes általános és értelemszerkezete kialakul. Ez az általános és értelemszerkezet lehet azonos a forrásnyelvi szöveg alapján kialakított elméleti reprezentációval, de – és ez a valószínűbb – lehet (részben) különböző is az

eltérő nyelvi rendszer, a fordítási cél, a fordítási norma, valamint a célnyelvi és forrásnyelvi szövegismeretekből származó séma függvényében. Ebben a szakaszban fogalmazódnak meg a fordító fejében azok a tartalmi, formai, stílári és retorikai változtatásokra irányuló tervek, amelyeket a két nyelv (és kultúra) adott szövegtípusra/műfajra jellemző sajátosságai tesznek szükségessé. Ezt követi a fordítási szövegalkotás utolsó szakasza, amikor a fordító a célnyelvi szöveg előzetes általános és értelemszerkezetét – különféle műveletek révén –, célnyelvi reprezentációvá alakítja.³

A fordítási szövegalkotást meghatározó és befolyásoló tényezők sokasága miatt és – különösen – az eredetitől eltérő szituációból fakadó potenciálisan eltérő cél és funkció okán **korántsem bizonyos, hogy a keletkező fordítás szövegszerűségének mértéke** (vagy képletesen szólva: a célnyelvi szöveg „szöveve”) **megegyezik a forrásnyelvi szövegével**; sőt, az sem biztos, hogy az egyezés egyáltalán elvárás-e, elvárható-e. Ha például a fordítás célközönsége időben és/vagy háttértudásában eltér a forrásszövegetől, nemcsak a nyelvi megformálás (pl. kohézió, koherencia), hanem – egyebek mellett – a hírérték (a szöveg információtartalma) is szükségképpen meg kell, hogy változzék. Gondoljunk csak egy olyan esetre, amikor jogi szöveget laikus közönség számára fordítanak le. Az ilyen változtatások jellegének és mértékének meghatározása a fordító mérlegelésén múlik, ami nem kevés szövegalkotói tudatosságot, forrás- és célnyelvi kulturális és társadalmi ismereteket valamint kognitív/pszichológiai érzékenységet feltételez. E feladat elvégzésében játszanak jelentős szerepet az ún. szövegszintű fordítói stratégiák.

3. Szövegszintű jelenségek és fordítói stratégiák: fogalmi tisztázás

3.1. A „szövegszintű” terminus értelmezése

Bár a tudományos diskurzusban igen elterjedt a „szövegszintű” terminus használata, értelmezése ellentmondásos. Vannak, akik úgy vélekednek, hogy nem beszélhetünk ún. „szövegszintű” jelenségekről vagy problémákról, mert a szöveg minden összetevője befolyásolja a szöveg minőségét (s így a koherenciát és az értelmezhetőséget), akár egyetlen konkrét lexikai vagy grammatikai elem is; tehát minden szövegelem ilyen értelemben szövegszintűnek tekinthető. Tolcsvai Nagy (2001: 106) arra hívja fel a figyelmet, hogy önmagában nem létezik ilyen jelenség, mert a nyelvi szintek egymásra épülve, *együttesen* adják a szövegszerűséget.

Klaudy ezzel szemben, a „Szövegszintű műveletek a fordításban” című tanulmányában amellezt érvel, hogy „elkülöníthetők szövegszintű fordítási problémák” (2006: 204). Ilyen problémák a fordítás mindhárom fázisában jelentkezhetnek: a forrásnyelvi megértésben (ahol a fordító esetében a cél a megfeleltetés, nem csupán pl. az információszerzés vagy a rekonstrukció), az átvitelben és a célnyelvi produkcióban is. Klaudy ezt azzal magyarázza, hogy az elemzések tanúsága szerint a fordítás eredményeképpen keletkezett szövegek mások, mint az autentikus célnyelvi szövegek, és éppen a szövegszint az, ahol ez a „másság”

kimutatható. Erre a jelenségre Toury (1986) mint „diskurzus átvitelre” utal, ami nála azt jelenti, hogy a fordítók a forrásnyelvre jellemző szövegalkotási sajátosságokat visznek át a célnyelvbe. Klaudy (1987) ugyanerre a jelenségre a „kvázi-helyesség” terminust használja, de nála ez nem a forrásnyelvi szövegépítési sajátosságok *árvitelét* jelenti, hanem azt, hogy ezek a sajátosságok *hatnak* a célnyelvi produkcóra és megváltoztathatják a célnyelvi szöveg mondatszerkesztési sajátosságainak eloszlását. Ezt igazolják például a téma-réma szerkezetek fordításán végzett elemzése a magyar és az orosz (Klaudy 1987), valamint az angol és magyar fordításban (Klaudy 2004).

Heltai (2004) a nyelvi normák és a fordítás kapcsolatának tárgyalása során említ bizonyos szövegszintű jelenségeket, és külön tárgyal ún. „szövegalkotási normákat”. Míg a fogalom elméleti szempontból problematikus voltát nem vonja kétségbe, Heltai – bizonyos megszorításokkal – felhasználhatónak tartja egyes, fordításértékeléssel kapcsolatos kérdések tisztázása során. A következőképpen írja körül a szövegalkotási norma fogalmát:

A szövegalkotási normák közé sorolhatunk részben olyan jelenségekkel kapcsolatos normatív elvárásokat, amelyeket hagyományosan a szintaktika körébe szoktak sorolni, így például a tematikus tagolás és a fókusz kérdéseit. Ide sorolhatjuk a kohéziós eszközök használatát is. Normatívnak tarthatjuk azt a követelményt, hogy a szövegben a referencia nyomon követhető legyen. A szövegnormák, szemben a nyelvtani normákkal, gyakran statisztikai jellegűek, az egyes szerkezetek, lexikai vagy frazeológiai egységek különböző szövegtípusokban való disztribúciójával kapcsolatosak, és ebből következőleg többnyire nem nyilvánvalóak (Heltai 2004: 417).

Ez a körülhatárolás részben fedi azt a koncepciót, amely a jelen vizsgálat fókuszát is meghatározza. Olyan tényezők gyűjtőneveként alkalmazom a „**szövegszintű jelenség**” fogalmát, amelyek nem csak lokális kapcsolódásokat alkotnak a szövegben. Szövegszintűnek tartom azokat a globális (a szöveg lineáris és hierarchikus szerkezetében megvalósuló) kapcsolódásokat és függőségi viszonyokat létrehozó jelenségeket, amelyek **folyamatosságot** (de Beaugrande és Dressler 1981) **teremtnek a szöveg különböző** (kisebb és nagyobb) **részei között, és ezáltal közvetlenül hozzájárulnak a komplex szövegszerkezet és a globális szövegértelmezés kialakításához**. Ezek közé a jelenségek közé sorolható a szöveg felszíni elemei közötti viszonyok, függőségek jelzésére használatos funkciók minden fajtája, amelyek a felszíni folyamatosságot biztosítják (ilyen a kohézió és a tematikus struktúra), az egyes szövegtípusokra és műfajokra jellemző retorikai elemek és szövegszerkezet különböző aspektusai, valamint a szöveg értelmének felderítésében fontos szerepet játszó kognitív makrostruktúra különféle vonatkozásai. A fentiekből következően pedig – első megközelítésben – az ún. „**szövegszintű fordítói stratégiák**” azon (tudatos vagy ösztönös) fordítói eljárások összessége, amelyek a szövegszintű jelenségek (re)produkcióját (újra- vagy megteremtését), s ezáltal a szövegszerűséget és koherenciát biztosítják a célnyelvi szövegben.

3.2. Stratégia versus művelet

A szöveg mint komplex rendszer bemutatásakor a szövegalkotás folyamatát – a korszerű szövegvizsgálatokra jellemző kognitív keret értelmében (de Beaugrande 1997, Kocsány 1996, Sanders és Sporen 2007, Tolcsvai Nagy 2005) – különféle kognitív „műveletek” soraként értelmeztem. Ezért a szöveg-szintű fordítói stratégiák tárgyalása során az első dilemma, ami felmerül, hogy a „stratégia” szó helyett alkalmasabb volna a „művelet” terminus a fordító ilyen jellegű tevékenységének a leírására. A „művelet” terminus összhangban volna a kognitív és funkcionális szemléletű szövegtudomány felfogásával és terminológiai készletével, amely a szöveget mint komplex rendszert – produktumot és procedúrát, vagyis komplex struktúrát és elméleti/kognitív *műveletek* sorát – értelmezi. Jobban illeszkedne a fordítási célú szövegalkotás egyedi sajátosságait leíró, korábbiakban általam felvázolt folyamatmodell megközelítéséhez is, amely szerint „fordítás során a fordító a célnyelvi szöveg előzetes általános és értelemszerkezetét – különféle *műveletek* révén –, célnyelvi reprezentációvá alakítja” (ld. még Károly 2007: 44).

Mindezek ellenére, a fordítási szövegalkotói tevékenység e szegmensének leírására a következőkben a „stratégia” szót fogom alkalmazni részben az eddigi, a diskurzuselemzés és a fordítástudomány területén honos terminológiai hagyomány folytatása, részben pedig a jelen vizsgálat eredményei miatt. A fordítástudomány területén nagyfokú következtelenség jellemzi a fordítás során végrehajtott változtatások leírására alkalmazott terminológiát. A szakirodalomban számos terminus létezik: fordítói művelet, átváltási művelet, technika, stratégia, változtatás, megoldás, módszer stb. (a lista messze nem teljes). A legnagyobb nehézséget az jelenti, hogy a különböző források egyazon jelenség leírására is gyakran más-más szót használnak, és az is csak elmélyíti a következtelenséget, hogy egyazon terminust is sokszor kiterjedését és természetét tekintve egész más jellegű változtatások leírására alkalmazzák. A vizsgálatok háttéréül szolgáló elméletek különbözőségei és az elméletek megalkotóinak nyelvi/kulturális háttere is csak bonyolítja a helyzetet.⁴ A jelen vizsgálat tárgya szempontjából releváns ún. diskurzuskompetencia⁵ (Canale és Swain 1980), és a hozzá szorosan kapcsolódó diskurzusstratégiák leírásával a diskurzuselemzés területén végzett kutatások foglalkoznak. A kutatások eredményeit összegezve McCarthy és Carter a következőképp írják le a fogalmat: a diskurzusstratégiák

[...] nyelvi és egyéb kompetenciáinkat mozgósítják a kommunikációs céljaink elérése érdekében. A diskurzusstratégiák alkalmazására az írás és a beszéd *folymata* során kerül sor. A produkció különböző szakaszaiban ezek olyan beszélői/írói választások sora, amelyek szem előtt tartják azt, hogy a befogadó miként érzékeli az üzenetet, milyen beszédaktusok alkalmazása kívánatos, milyen interakciós mintázatok a megfelelők és így tovább. Ilyen értelemben a diskurzusstratégiák lexiko-grammatikai választásokat és szocio-kulturális korlátozásokat foglalnak magukba, és a nyelvi forma kialakításában meghatározó jelentőségűek. (McCarthy és Carter 1994: 177; kiemelés az eredetiben; ford.: K.K.⁶)

A stratégia tehát választásokban nyilvánul meg. Így a fogalom döntési helyzeteket, azok pedig – ha nem is szükségképpen – problémák megjelenését és azok megoldására irányuló megoldásokat feltételeznek. Albert különbséget tesz fordítási problémák és fordítási kérdések között. A fordítási problémát az elmélet-íróktól származtatja, akik azt „általában valamilyen nyelvelmélet alapján – sokszor mesterségesen ‘állítják elő’ egy deduktív folyamat végtermékeként” (Albert 2011: 40). A fordítási kérdések ezzel szemben „implicit módon benne vannak a forrásnyelvi szövegben, és a fordító feladata éppen az, hogy felkutassa ezeket a szöveg által felvetett kérdéseket és megpróbálja valamilyen választ adni rájuk” (ibid.). Albert megfogalmazásában „minden egyes fordítói ‘megoldás’ [...] egy-egy *válasznak tekinthető*” (ibid., kurzíválás az eredetiben).

Én a fordítási probléma fogalmát ez utóbbi („kérdés”) értelemben használom. Valójában a teljes szövegfeldolgozási, -értelmezési és szövegproduktív folyamat nagy részben problémamegoldó folyamatként fogható fel. Probléma bármely nyelvi szinten jelentkezhethet: mikroszinten éppúgy, mint makroszinten. Ezt a minőséget tükrözi vissza Marco (2009) fordítási szempontú stratégia-meghatározása, mely a jelen vizsgálat eredményeit tekintve is irányadónak tekinthető. Marco megközelítésében a **stratégia**⁷ „a fordítás folyamatát kísérő, a fordítás során felmerülő problémák megoldására irányuló kognitív terv. [...] A stratégia lehet tudatos vagy automatikus” (Marco 2009: 72–73; ford.: K.K.⁸). Ezzel a felfogással harmonizál Lörcher (1991: 76) meghatározása is, aki a fordítói stratégiát olyan „potencionálisan tudatos” eljárások soraként értelmezi, amelyek a szöveg (vagy egy szövegrészlet) fordítása során felmerülő probléma megoldására irányulnak. Összegezve tehát a leglényegesebbeket: a fordításban a **kognitív procedúra** (a célnyelvi szövegalkotási folyamat) **terve a stratégia, eredménye az eltolódás**.

A jelen kutatás eredményei alapján is alkalmasabbnak látszik olyan fogalom használata a koherencia célnyelvi (re)produktívja során alkalmazott fordítói eljárások megnevezésére, amely a szövegalkotásban való aktív/alkotó részvételt és a szándékos cselekvés lehetőségét is magába foglalja. Az eredmények ugyanis azt mutatták, hogy a fordításokban nem csupán kötelező (a nyelvek rendszerbeli különbségeiből fakadó automatikus), hanem opcionális, tehát a fordító szándékos vagy intuitív/ösztönös döntésén múló, választható, szöveg-szintű eltolódások is keletkeztek. A korábbiakban említett „művelet” megfogalmazás ellenére a szöveg tanulmányozásának funkcionális és kognitív nyelvészeti elméletei is – indirekt módon – teret engednek a szövegalkotói szándéknak a szövegproduktív kísérő elmebeli folyamatok leírásában, amikor megállapítják, hogy ezeknek a mentális műveleteknek csupán egy része tudatos (Tolcsvai Nagy 2011: 178; Langacker 2001: 180).

3.3. A „szövegszintű fordítói stratégia” fogalmának meghatározása

A fentiek alapján tovább pontosítható a „szövegszintű fordítói stratégiák” terminus 3.1. részben már említett (előzetes) definíciója, és körülhatárolható a megfelelő szövegszintű fordítói stratégiák alkalmazásához szükséges, speciális fordítói kompetenciák köre. A korábbi definíció ennek megfelelően a

következőképp módosul: a **szövegszintű fordítói stratégiák** azon – tudatos és/vagy ösztönös, és a nyelvek rendszerbeli különbségei, valamint a műfaj sajátosságai miatt automatikus és/vagy opcionális koherencia-eltolódásokat eredményező – a fordítás folyamatát kísérő kognitív tervek összessége, amelyek a szövegszintű jelenségek (re)produkcióját, s ezáltal a koherenciát biztosítják a célnyelvi szövegben.

Attól függően, hogy a stratégia a szöveg mely szintjét érintő probléma megoldására irányul, különbséget lehet tenni **lokális** (a mikroszerkezet egyes szegmensei közötti relációk reprodukciójára irányuló; pl. lexikai ismétlés kihagyása) és **globális** (a teljes szöveg makroszerkezetének reprodukciójára irányuló) **stratégiák** között, azzal a megkötéssel, hogy a stratégiák ilyen szemléletű elkülönítése nem jelenti azt, hogy „működésükben” elválnának egymástól. A jelen osztályozás előzményéül szolgáló szisztematikus, a koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető összetevőire irányuló, korpusz alapú vizsgálatok adatai (a különféle szintek és struktúrák között azonosított interakciók; ld.: Károly 2010, 2011, 2012, 2013a, 2013b; Károly et al. 2012) arra engednek következtetni, hogy a (lokális és globális) szövegszintű fordítói stratégiák egyszerre több szinten is eredményez(het)nek eltolódást. Lokális stratégia is eredményezhet tehát makrostrukturális eltolódást (pl. amikor lexikai ismétlés kihagyása miatt két mondat között megszűnik az ismétlésköteték, s ennek következményeként centrális mondatok marginális mondattá alakulnak, és makropropozicionális eltolódás keletkezik).

A szövegszintű fordítói stratégiák jellegzetessége, hogy a koherencia-eltolódások révén kisebb-nagyobb jelentésbeli eltolódást is eredményezhetnek a fordításban. A koherencia mint szövegminőség relativitása és összetettsége miatt azonban az esetlegesen bekövetkező jelentésbeli eltolódás mértéke és észlelhetősége nem határozható meg abszolút értelemben, hanem kizárólag a szöveg befogadójának (értelmezőjének) egyéni sajátosságai, pontosabban a befogadó és a szöveg által közvetített információtartalom interakciója függvényében.

4. A szövegszintű fordítói stratégiák osztályozásának közvetlen elméleti és empirikus háttere

A következő részben ismertetésre kerülő tipológia létrehozását elméleti és empirikus vizsgálatok sora előzte meg. Ezek részleteitől terjedelmi okok miatt itt el kell tekintenem, csupán a téma szempontjából releváns, legfontosabb eredményeket foglalom össze. Az elméleti háttérrel bővebben Károly (2014) ad számot; az empirikus eredményeket Károly (2010, 2011, 2012, 2013a, 2013b), valamint Károly et al. (2012) mutatja be részletesen.

A szövegszintű fordítói stratégiák azonosítását a fenti munka eredményeként kialakított elméleti alapú, ún. **komplex fordítási szövegelemző modell**⁹ tette lehetővé. A modell

- (1) **elméleti alapú**, mivel a korszerű szövegalkotási és koherencia-elméletek eredményeire épül;

- (2) **komplex**, mivel tartalmazza a koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető valamennyi folytonosságot teremtő, szövegszintű összetevőjét, valamint az ezek leírását lehetővé tevő elméleteket és módszereket, s így megfelelő módon leképezi a fordítási szöveget mint komplex jelenséget és rendszert;
- (3) **szöveg(szerűség)re orientált**, mivel fókuszában a nyelvi szintek közül a mondatok *közötti* kapcsolódásokat/viszonyokat létesítő, a de Beaugrande és Dressler-i értelemben „szöveg-központú” (2000: 29) – kohéziót és koherenciát teremtő – összetevők szövegszervező funkciója áll, és nem tér ki a mondaton belüli struktúra vizsgálatára;
- (4) **fordítási szempontú**, mivel lehetővé teszi az elméleti szempontrendszerek alkalmazását párhuzamos szövegek (fordítások) vizsgálatára (Károly 2014).

A szövegelemző modell elméleti kiindulási pontját az - a közelmúlt kognitív-pszichológiai kutatásain alapuló - állítás képviseli, miszerint a szövegstruktúra, ha nem is kizárólagos módon, de jelentős mértékben befolyásolja a megértést, s ezáltal a koherenciát. E felfogás értelmében a koherencia egyes összetevői magában a szövegstruktúrában követhetők nyomon, míg mások a befogadó és a szöveg által közvetített információk közötti interakcióban. A koherens értelmezés kialakításában igen jelentős szerepe van a kommunikációs (nyelvi, társadalmi, kulturális stb.) kontextusnak is.

A modell kidolgozása során nem volt céлом a koherencia minden egyes összetevőjének, minden meghatározó tényezőjének (így például a befogadó és a szöveg által közvetített információk közötti interakciónak is) a vizsgálata. A szövegtudomány jelenlegi ismeretei mellett ez nem is kívánatos vagy lehetséges cél. Amire kísérletet tettem, az egy olyan, kifejezetten fordítási szempontú szövegelemző modell kialakítása, amely lehetővé teszi a koherencia azon **összetevőinek azonosítását, elemzését, sz. által fordítási „működésük” alaposabb megértését**, amelyek a szövegstruktúrában követhetők nyomon. Ezek vizsgálata azért különösen érdekes a fordítási szövegalkotásban, mert **„fógódként”** szolgálnak a szöveg értelmezésében: explicit vagy implicit módon vezetnek, segítik a szöveg értelmezőjét (esetünkben a fordítót és a célnyelvi olvasót) az (eredeti) író által szándékoltt koherens értelmezés kialakításában. A szövegtudomány korszerű elméletei alapján, a koherencia strukturális szempontból releváns, a szövegstruktúrában nyomon követhető összetevői a következők:

- (1) a kohéziós szerkezet:
  - (1a) strukturális kohézió (információs/ismert-új információ struktúra, tematikus/téma-réma szerkezet);
  - (1b) nem strukturális kohézió (referencia, helyettesítés, ellipszis, összekapcsolás, lexikai kohézió; valamint ez utóbbin belül a lexikai ismétlés);
  - (1c) stíluskohézió (a stíluseszközök szövegösszetartó ereje);
- (2) a logikai/retorikai szerkezet és
- (3) a műfaji szerkezet.

A fent említett szerkezetek (és interakcióik) szisztematikus vizsgálata érdekében a komplex fordítási szövegelemző modell az 1. táblázatban feltüntetett elemző (rész)modelleket integrálja.

1. táblázat

A komplex fordítási szövegelemző modellt alkotó (rész)modellek

Lautamatti (1987) topikstruktúra-elemzési modellje	A modell a topikot az ismert információval azonosítja, és felhasználja a „téma” (<i>theme</i>) fogalmát is, amely arra utal, amiről a mondat szól. Legfontosabb előnye a korábbi megközelítésekkel szemben az, hogy a mondat szintje fölé is kiterjed a vizsgálódási köre: a mondatban a topikális alanyok azonosítása révén nyomon követi a szöveg topikfejlődését is, és rámutat az egyes mondatok topikjai, valamint a diskurzustopik közötti kapcsolatra.	⇒ topikszerkezet
Halliday és Hasan (1976), valamint Halliday és Matthiessen (2004) kohéziós modellje	A kohéziós eszközök öt típusát határozták meg: a referencia, a helyettesítés, az ellipszis, az összekapcsolás és a lexikai kohézió. ¹⁰ A fordítási szövegelemző modell a grammatikai kohéziós eszközök esetében Halliday és Hasan (1976) elméletére épít, a lexikai kohéziós elemzést azonban a Hasan-féle (1984) taxonómiájára alapozza.	⇒ kohéziós szerkezet
Hoey (1991) ismétlésmodellje	A lexikai elemek közti kapcsolatok hálójának feltérképezésére és – ezen keresztül – a (globális) szövegminőség és a (lokális) kohézió viszonyának feltárására Hoey 1991-ben kidolgozott ismétlésmodellje nyújt lehetőséget. A modell kimutatja az egymáshoz szignifikánsan kapcsolódó (ún. centrális) mondatokat, amelyekből összeáll a szöveg makropropozicionális tartalma.	⇒ ismétlés- és makropropozicionális szerkezet
Mann és Thompson (1986, 1988) retorikai struktúra elmélete	A szövegrészek kapcsolódása/illeszkedése nem véletlenszerű, hanem a nyelvhasználó mentális folyamatainak eredménye. E mentális/kognitív folyamatok feltérképezésére a retorikai struktúra elmélet nyújt lehetőséget. Alapját az ún. kapcsolódási propozíciók (<i>relational propositions</i>) alkotják, amelyek olyan logikai/retorikai relációk, amelyek a szöveg két különálló részéből származtathatók, de nem egymástól függetlenül következnek valamelyik részből. Mann és Thompson (1988) rendszere a kapcsolódási propozíciók azonosítása alapján feltérképezi a szövegek hierarchikus logikai/retorikai struktúráját.	⇒ kapcsolódási-propozicionális szerkezet és retorikai struktúra

Bell (1991, 1998) eseménystruktúra modellje	A fordítói stratégia kiválasztásában meghatározó szerepet tölt be a műfaj. A fentiekben hivatkozott, a jelen vállalkozás empirikus hátterét nyújtó vizsgálatok tárgyát a hírszöveg műfajhoz tartozó, elemző típusú újságcikkek alkotják. Bell (1991, 1998) elemzési modellje segítségével leírható az újságcikkek hierarchikus tartalmi szerkezete, és a szövegben megjelenő információk alapján rekonstruálható, hogy mi történt a valóságban.	⇒ műfajszerkezet (eseménystruktúra)
---	---	-------------------------------------

Összefoglalásul: a fordítási szövegelemző modell a következő alap- és (a vonatkozó elméletek alapján) származtatott, lineáris illetve hierarchikus rendező elv szerint működő szövegszerkezeti változók szisztematikus vizsgálatát teszi lehetővé:

- topikszerkezet ⇒ lineáris topikfejlődés, mondat/tagmondat-topikok és diskurzustopik hierarchikus viszonya
- kohéziós szerkezet ⇒ kohéziós kötések lineáris előrehaladása
- ismétlésszerkezet ⇒ hierarchikus makropropozicionális szerkezet (a szöveg centrális vs. marginális mondatai)
- kapcsolódási propozicionális szerkezet ⇒ hierarchikus retorikai/logikai szerkezet
- műfaji szerkezet ⇒ hírszöveg lineáris szuperstruktúrája¹¹ és hierarchikus eseménystruktúrája.

5. A szövegszintű fordítói stratégiák osztályozása

A komplex fordítási szövegelemző modell az alábbi szövegszintű fordítói stratégiák azonosítását tette lehetővé a hírszöveg korpuszban:

- (1) A kohéziós szerkezetet és – az ismétlésszerkezeten keresztül – a makropropozicionális szerkezetet érintő stratégiák: kohéziós eszköz
  - (1.1) betoldása;
  - (1.2) kihagyása;
  - (1.3) helyettesítése;
  - (1.4) konkretizálása.
- (2) A topikszerkezetet érintő stratégiák:
  - (2.1) topikprogresszió megváltoztatása;
  - (2.2) topikális alany megváltoztatása.
- (3) A retorikai szerkezetet érintő stratégiák: kapcsolódási propozíció
  - (3.1) betoldása;
  - (3.2) kihagyása;

- (3.3) helyettesítése;
 (3.4) gyakoriságának megváltoztatása.

A következőkben az egyes stratégiák jellemzőit konkrét, a korpuszból¹² származó példák illusztrálják:

(1) a kohéziós szerkezetet és (az ismétlésszerkezeten keresztül) a makropropozicionális szerkezetet érintő stratégiák:

(1.1) **kohéziós eszköz betoldása:** kohéziós eszköz betoldása a célnyelvi szövegbe oda, ahol a forrásszövegben kohéziós eszköz nem szerepel; például (Sz=személyre utaló referencia, M=mutató referencia):

Magyar szöveg:
 Országát (Sz) vezetve egy személyben töltötte (Sz) be az államelnöki és a miniszterelnöki posztot.
 (12M szöveg, 6. mondat)

Angol fordítás:
 As *the* (M) leader of *his* (Sz) country, *he* (Sz) simultaneously occupied the presidential and prime ministerial positions.
 (12A szöveg, 6. mondat)

(1.2) **kohéziós eszköz kihagyása** (s ennek következtében implicitálás): a forrásszövegben szereplő kohéziós eszköz kihagyása a fordításból; például:

(a) referencia kihagyása:
 Moldova összefüggő regionális politikát igyekszik kialakítani, amely két külpolitikai prioritását szolgálná: *az* uniós integrációt, és *a* szuverenitás erősítését.
 (10M szöveg, 8. mondat)

Moldova is attempting to formulate a comprehensive regional policy, which would serve two foreign policy objectives: $\emptyset$ EU integration and the reinforcement of $\emptyset$ sovereignty. (10A szöveg, 8. mondat)

(b) lexikai kohéziós kötés kihagyása:
 A Magyar Katolikus Egyház egyrészt – *a magyar* kormányval szemben – a határon túli magyarok kettős állampolgársága mellett foglalt állást a december 5-ei népszavazáson, másrészt pedig viták támadtak az egyházi iskolák finanszírozása ügyében.
 (03A szöveg, 3. mondat)

On the one hand, the Hungarian Catholic Church – as opposed to the $\emptyset$ government – assumed a supportive stand at the 5 December referendum in respect of dual citizenship for Hungarians beyond the borders, while disputes arose over the financing of church schools, on the other.
 (03M szöveg, 3. mondat)

(1.3) **kohéziós eszköz helyettesítése:** más típusú kohéziós eszköz alkalmazása; például:

Magyar szöveg:

A miniszterelnök *szándéka* [=korábbi lexikai egység ismétlése] nemcsak visszatetszést szült a Szentszéknél, hanem vendéglátói rendre vissza is utasították felvetéseit, és határozott üzeneteket fogalmaztak meg a magyar kormány számára.
(03M szöveg, 4. mondat)

Angol fordítás:

The *efforts* [=korábbi lexikai egység szinonímája; lit.: *erőfeszítések*] of the prime minister evoked not only displeasure at the Holy See, but his hosts repeatedly rejected his suggestions, as well as expressed resolute messages for the Hungarian government.
(03A szöveg, 4. mondat)

(1.4) **kohéziós eszköz konkretizálása** (s ennek következtében explicitálás); például:

Ennek értelmében közös céget hoznak létre a 10 milliárd USD összköltségűre becsült és 2013-ra üzemszerű működésre átadni tervezett gázvezeték megvalósíthatóságának tanulmányozására.
(13M szöveg, 3. mondat)

In terms of the agreement, a joint company would be established to carry out a comprehensive feasibility study with respect to the planned gas pipeline estimated to cost around 10 billion USD to be completed and rendered fully functional by 2013.
(13A szöveg, 3. mondat)

(2) a topikszerkezetet érintő stratégiák:

(2.1) **topikprogresszió megváltoztatása** (a mondattopikok előrehaladásának módosítása); például: a kiterjesztett párhuzamos témafejlődés követő témafejlődéssel történő helyettesítése (15. szöveg; 1. és 2. ábra: dőlt betűk jelzik a topik-progresszió változását).

1. ábra: A 15. magyar szöveg topikprogressziója

Mondat	Diskurzustopik: Az egészségügy reformjának rögös útja
0 (cím)	Az egészségügy reformjának rögös útja
1	a magyar egészségügyi költségvetés kiadásainak aránya
2	<i>az ellátás reformja</i>
3	a komoly megszorítások
4	<i>az egészségügyi ellátás reformjára</i>
5	Míndez

2. ábra: A 15. számú szöveg angol nyelvű fordításának topikprogressziója

Mondat	Diskurzustopik: The bumpy road of the healthcare reforms
0 (cím)	The bumpy road of the healthcare reform
1	the Hungarian healthcare budgetary expenditure
2	<i>this increase</i>
3	the introduction of wide scale austerity measures
4	<i>the process of reforming the health service</i>
5	All these issues

(2.2) **topikális alany megváltoztatása**; például a 16-os kódszámú szöveg 2. mondatának alanya eltér a magyar és az angol változatban (*igen éles válaszok; Moscow*).

Magyar szöveg:

Moszkvából azonnali és *igen éles válaszok* érkeztek, Európában pedig azon politikusoknak halatszik erősebben a hangja, akik inkább hajlanak az orosz, mint az amerikai érvek felé.

(16M szöveg, 2. mondat)

Angol fordítás:

Moscow reacted promptly and sharply, while in Europe, politicians that are inclined more towards the Russian stance than to the American one – are more vocal. (16A szöveg, 2. mondat)

(3) **a retorikai szerkezetet érintő stratégiák:**

(3.1) **kapcsolódási propozíció betoldása**; például (a betoldott kötőszót, amely a kapcsolódási propozíciót létesíti, dőlt betűk jelzik):

Magyar szöveg:

Elemzők, az orosz és a nemzetközi sajtó egy része azonban *kétkedéssel* fogadta a bejelentést, s kételyei vannak az államcsoportosulásnak a nyilvánosság előtt kinyilvánított politikai céljaival szemben is.

Ø Bizonyos, hogy a néhány esztendeje még lassan kimúló geopolitikai kuriózumként elkönyvelt államszövetség a grúziai és az ukrajnai politikai fordulat után fontos szerepet játszik az Európától a Kaukázuson keresztül Ázsiáig terjedő térségben. (05M szöveg, 5. és 6. mondat)

Angol fordítás:

However, analysts and some members of the Russian and international press expressed doubts as regards the declaration, as well as voiced misgivings concerning the publicly declared political goals of the interstate-alliance.

It is true *however* [lit.: *ugyanakkor*], that the interstate-alliance – construed a few years ago as a slowly dying geopolitical curiosity – has been playing an important role in the region, extending from Europe, through the Caucasus to Asia, following the Georgian and Ukrainian political transformation.

(05A szöveg, 5. és 6. mondat)

(3.2) **kapcsolódási propozíció kihagyása**; például:

Magyar szöveg:

A növekedést azonban nem kísértette az ellátás reformja. *Másfelől* a koalíció költségvetési politikájának hibái folytán 2006 nyarára az államháztartás min

Angol fordítás:

However, this increase has not been accompanied by reforms. Ø By the summer of 2006 – due to the political blunders of the coalition – the introduction of

den területén elodázhatatlanná váltak a komoly megszorítások. (15M szöveg, 2–3. mondat)

wide scale austerity measures to every sphere of the fiscal budget became imminent. (15A szöveg, 2–3. mondat)

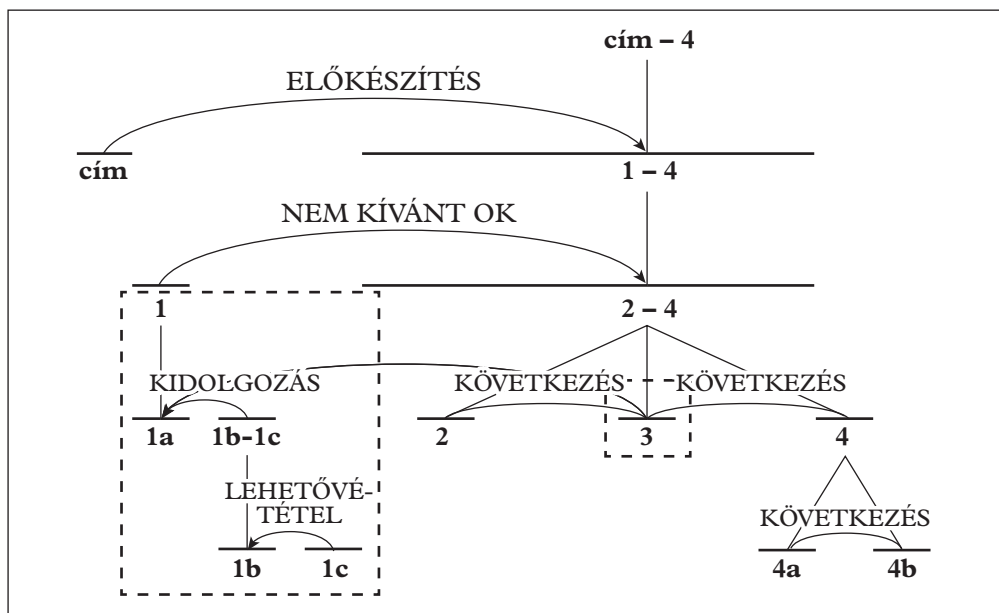
(3.3) **kapcsolódási propozíció helyettesítése**: más típusú kapcsolódási propozíció alkalmazása; például:

Magyar szöveg:
Az elfogadott – de ki nem hirdetett, *azaz* érvényben nem lévő – törvényt a kihirdetésre hivatott köztársasági elnök előzetes alkotmányossági vizsgálat tárgyává tette. (02M szöveg, 2. mondat)

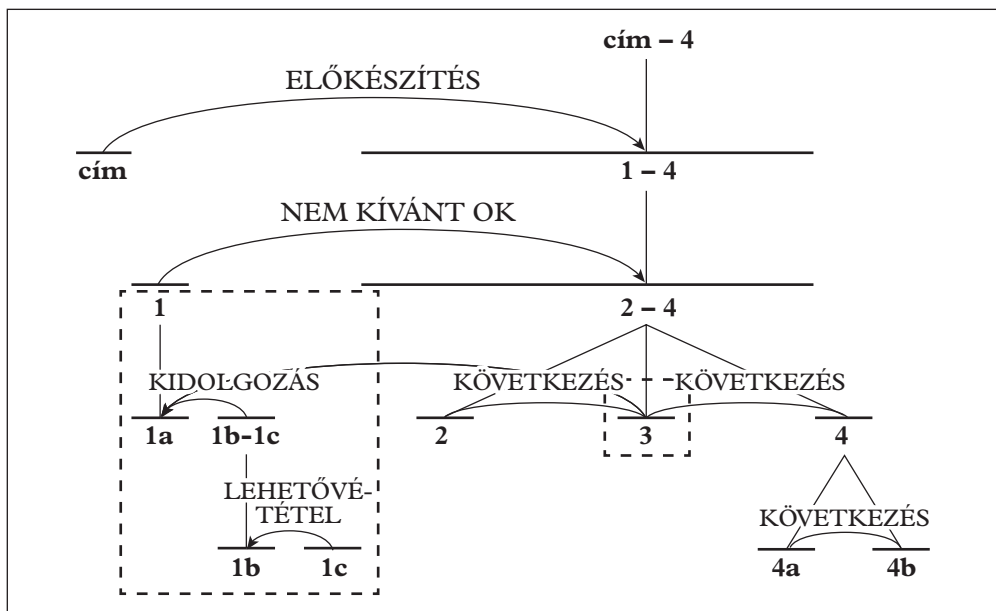
Angol fordítás:
Empowered with signing and publishing the Act, the President of the Republic instead referred the legislation, having been adopted but not yet signed and *therefore* [lit.: *következésképp*] not yet in force, to the Constitutional Court for preliminary constitutional review. (02A szöveg, 2. mondat)

(3.4) **kapcsolódási propozíciók gyakoriságának megváltoztatása**; például az 1. és a 2. diagram (ahol, bár mindkét szövegben összesen hét reláció szerepel, ezek típusai eltérnek):

1. diagram: A 17-es kódszámú magyar szöveg hierarchikus retorikai szerkezete

2. diagram: A 17-es kódszámú fordítás hierarchikus retorikai szerkezete

6. Összegzés

A tanulmány egy adott nyelvpár és fordításfajta példáján keresztül mutatott rá a fordítási szövegalkotást kísérő fordítói stratégiákra. E stratégiák célzott vizsgálata azért különösen fontos, mert eltérnek az eredeti szövegalkotást kísérő szövegépítési stratégiáktól, és szerepet játszanak a fordítás eredményeként létrejövő szövegek (eredeti szövegekhez viszonyított) sajátos vonásainak (másságának) kialakulásában. A megfelelő szövegszintű fordítói stratégiák kiválasztásában kulcsszerepet tölt be a fordító diskurzus-, vagy más néven szövegalkotási kompetenciája.¹³ E kompetencia segítségével válik képessé a fordító arra, hogy – a megfelelő (forrás- és célnyelvi, valamint fordítási) normák figyelembevételével – olyan célnyelvi szöveget hozzon létre, amely megfelel a célnyelvi közönség elvárásainak, és betölti a neki szánt kommunikatív funkciót. Ide tartoznak a részben tudatosan, részben ösztönösen vagy automatikusan végrehajtott „szövegépítő feladatok”, amelyek a szöveget kohézióvá, retorikailag/szerkezetileg (a műfajnak megfelelően) jól formálttá, logikussá és mentálisan feldolgozhatóvá, tehát értelmezhetővé, koherenssé teszik.

Jegyzetek

- ¹ A fordítás a forrásnyelvi szöveg „(re)produkciójaként” írható le. A fogalomban a zárójel arra utal, hogy felfogásomban a fordító szövegalkotó tevékenysége – jellegét tekintve – összetett: egyszerre áll egyszerű (kreativitást nem igénylő) „reprodukciós” feladatokból és alkotómunkát igénylő „produkcióból”, kreatív feladatokból (a témával bővebben Károly (2007: 34–53) foglalkozik).
- ² A „felszín” fogalmát nem a generatív keret „felszíni/mélyszerkezeti” értelmében használja; a felszíni és a fogalmi síkot/függőségeket állítja szembe egymással.
- ³ A fordítási célú szövegalkotás jellemzőinek leírásához Tolcsvai Nagy (2001: 339–340) az eredeti szövegalkotásra és szöveg megértésre megfogalmazott megállapításait és Le (2004: 259–260) a fordítási szövegalkotás kognitív folyamatait bemutató munkáját vettük alapul.
- ⁴ E terminológiai probléma elemzésével Chesterman (2005) foglalkozik részletesen.
- ⁵ A diskurzuskompetencia a kommunikatív kompetencia egyik összetevője, a nyelvi, szociolingvisztikai és a stratégiai kompetencia mellett (Canale és Swain 1980).
- ⁶ Az idézet eredeti szövege: „[...] how we make use of linguistic and other kinds of competence in order to achieve our communicative aims [...]. Discourse strategies are employed in the *process* of writing and speaking [...]. They are choices made by the speaker/writer at all stages of production which pay regard to how the receiver will experience the message, what speech acts are desirable, which patterns of interaction are appropriate, and so on. [...] In this sense, discourse strategies subsume lexico-grammatical choices and socio-cultural constraints and become the dominant feature in linguistic choice.” (McCarthy és Carter 1994: 177)
- ⁷ Fontos megjegyezni, hogy a „stratégia” fogalomnak van a fordítástudományon belül egy ettől jelentősen eltérő használata, mint fordítási stratégiák (*strategies of translation*; Venuti 2001). Ezek a stratégiák a fordítandó szöveg kiválasztására és a megfelelő fordítási módszer meghatározására irányuló alapvető feladatokat ölelik föl (pl. honosító/*domesticating*, elidegenítő/*foreignizing*).
- ⁸ Az idézet eredeti szövege: „[...] the cognitive routes which lead to problem-solving and are concerned, therefore, with the translation process. [...] Strategies could be conscious or automatized” (Marco 2009: 72–73).
- ⁹ A fordításelemzés alapjául szolgáló rendszer azért tekinthető elemzési modellnek, mert (1) kitér minden, a szövegstruktúrában nyomon követhető lényeges változó vizsgálatára (megjelenít minden, a koherencia szempontjából releváns szövegszintű jelenséget) és (2) az elemzési modellt alkotó háttérelméletek/-modellek nem csupán a változók taxonómikus osztályozását tartalmazzák, hanem kitérnek az elemzés módszerére is.
- ¹⁰ A jelen vizsgálat a kohézió és a koherencia értelmezésében de Beaugrande és Dressler mentális (kognitív pszichológiai megközelítésű) szövegelméletére épül, amely nem egyezik meg Halliday és Hasan felfogásával, akik a grammatikai funkciókból indultak ki. Ennek ellenére a nem strukturális kohézió vizsgálata során azért támaszkodtam Halliday és Hasan (majd Halliday és Matthiessen 2004) taxonómiájára, mivel az angol nyelv vonatkozásában az ő rendszerük mindmáig a legátfogóbb és legkidolgozottabb. Fontos szempont volt a választás során az a tény is, hogy a fordítástudomány területén végzett (nem strukturális) kohéziós vizsgálatok is szinte kivétel nélkül erre a taxonómiára támaszkodnak, így a kutatás eredményeinek összevetése a korábbi elemzésekkel csupán ily módon valósítható meg.

- ¹¹ A szuperstruktúra értelmezése sokféle a szakirodalomban. Itt – Tirkkonen-Condit (1985) elmélete nyomán – a szöveg lineáris (pl. bevezetés, tárgyalás, befejezés; vagy a hírszöveg esetében: tulajdonítás, absztrakt, történet) részekre tagolódását jelenti.
- ¹² A korpusz a *Budapest Analyses* című internetes magazin fordított angol nyelvű, elemző jellegű újságcikkeinek bevezetőiből és ezek magyar, forrásnyelvi változataiból áll. Az újságot elsősorban külföldiek olvassák határon innen és túl. Mint az újság neve is utal rá, az elemzések főként – Magyarországhoz kapcsolódó – politikai, gazdasági, pénzügyi, társadalmi és kulturális eseményekről számolnak be. A korpusz 20 magyar bevezetőt (összefoglalót) és ezek angol nyelvű fordításait tartalmazza, összesen 40 szöveget (6658 szót). A bevezetők véletlenszerűen lettek kiválogatva a 2006–2009 közötti periódusban megjelenő írások közül.
- ¹³ A diskurzuskompetencia – ha más terminussal is utalnak rá (pl. szövegnyelvszervi kompetencia vagy tágabb értelemben mint kommunikatív kompetencia – a legtöbb fordítói kompetenciamodellnek fontos eleme (pl. Englund Dimitrova 2005: 10; Klaudy 1997; Orozco és Hurtado Albir 2002: 376). Ezekről bővebben ld.: Károly (2007: 54–61).

Irodalom

- Albert S. 2011. „*A főenyre épített ház*” – *A fordításelméletek tudomány- és nyelvfilozófiai alapjai*. Budapest: Áron Kiadó.
- Beaugrande, R. de 1980. The pragmatics of discourse planning. *Journal of Pragmatics* Vol. 4. No.1. 15–42.
- Beaugrande, R. de 1996. The ‘pragmatics’ of doing language science: The ‘warrant’ for language corpus linguistics. *Journal of Pragmatics* Vol. 25. No. 4. 503–535.
- Beaugrande, R. de 1997. *New foundations for a science of text and discourse: Cognition, communication, and freedom of access to knowledge and society*. New Jersey: Ablex Publishing Corporation.
- Beaugrande R. de, Dressler, W. U. 1981. *Introduction to text linguistics*. London: Longman.
- Beaugrande, R. de, Dressler, W. U. 2000. *Bevezetés a szövegnyelvszervebe*. Budapest: Corvina. A szerzők 1981-es könyvét fordította: Siptár Péter.
- Bell, A. 1991. *The language of news media*. Oxford, UK: Blackwell.
- Bell, A. 1998. The discourse structure of news stories. In: Bell, A., Garrett, P. (eds) *Approaches to media discourse*. Oxford, UK: Blackwell. 64–104.
- Blum-Kulka, Sh. 1986. Shifts of cohesion and coherence in translation. In: House, J. Blum-Kulka, Sh. (eds) *Interlingual and intercultural communication: Discourse and cognition in translation and second language acquisition studies*. Tübingen: Gunter Narr. 17–35.
- Canale, M., Swain, M. 1980. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics* Vol. 1. 1–47.
- Chesterman, A. 2005. Problems with strategies. In: Károly K., Fóris Á. (szerk.) *New trends in translation studies*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 29–44.
- Cook, G. 1989. *Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Enkvist, N. E. 1990. Seven problems in the study of coherence and interpretability. In: Connor, U. Johns, A. M. (eds) *Coherence in writing: Research and pedagogical perspectives*. Washington, DC: TESOL. 9–28.
- Englund Dimitrova, B. 2005. *Expertise and explicitation in the translation process*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.

- Halliday, M. A. K., Hasan, R. 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Halliday, M. A. K., Matthiessen, Ch. M. I. M. 2004. *An introduction to functional grammar*. London: Arnold.
- Heltai P. 2004. A fordító és a nyelvi normák I. *Magyar Nyelvőr* 128. évf. 4. szám. 407–433.
- Hoey, M. 1991. *Patterns of lexis in text*. Oxford: Oxford University Press.
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Károly K. 2010. Az ismétlésről a fordítási univerzálék tükrében: Lexikai ismétlésejtölódások a magyar–angol fordításban. *Magyar Nyelv* 106. évf. 3. szám. 322–338.
- Károly K. 2011. Sajtószöveg és fordítás: A topikszerkezet és a hírtartalom viszonya újságcikkek fordításában. *Magyar Nyelvőr* 135. évf. 4. szám. 469–480.
- Károly K. 2012. A referenciális kohézió a fordítási univerzálék tükrében: referenciáeltölódások a magyar–angol sajtófordításban. *Magyar Nyelvőr* 136. évf. 3. szám. 304–324.
- Károly K., Ábrányi H., Kovalik Deák Sz., Laszkács Á., Mészáros A., Seresi M. 2012. Szövegkohézió és sajtófordítás: kohéziós eltölódások a hírszövegek magyar–angol fordításaiban. *Fordítástudomány* 14. évf. 2. szám. 30–67.
- Károly K. 2013a. A retorikai struktúra műfaji szempontú elemzésének módszereiről a magyar–angol sajtófordításban. *Fordítástudomány* 15. évf. 1. szám.
- Károly K. 2013b. Rhetoric in translation. Research methods for a genre-oriented analysis of rhetorical structure in Hungarian–English news translation. *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* Vol. 23. No. 2. 175–202.
- Károly K. 2014. *Szövegkohérenca a fordításban*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Klaudy K. 1987. Fordítás és aktuális tagolás. *Nyelvtudományi Értekezések* 123. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 1997. *Bevezetés a fordítás elméletébe. Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 2004. A kommunikatív szakaszhatárok eltűnése a magyarra fordított európai uniós szövegekben. *Magyar Nyelvőr* 128. évf. 4. szám. 389–407.
- Klaudy K. 2006. Szövegszintű műveletek a fordításban. In: Galgóczy L., Vass L. (szerk.) *A mondat kaland. Hetven tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára*. Szeged: JGyTF Kiadó. 204–211.
- Kocsány P. 1996. Szövegnyelvészet és szövegtan. (Részletek egy tudomány történetéből.). In: Szathmári I. (szerk.) *Hol tart ma a stílusztika?* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 152–163.
- Langacker, R. W. 2001. Discourse in cognitive grammar. *Cognitive Linguistics* Vol. 12. No. 2. 143–188.
- Lautamatti, L. 1987. Observations on the development of the topic in simplified discourse. In: Connor, U., Kaplan, R.B. (eds) *Writing across languages: Analysis of L2 text*. Reading, MA: Addison-Wesley. 87–114.
- Le, E. 2004. The role of paragraphs in the construction of coherence – text linguistics and translation studies. *IRAL* Vol. 42. No. 3. 259–275.
- Lörscher, W. 1991. *Translation performance, translation process and translation strategies: A psycholinguistic investigation*. Tübingen: Gunter Narr.
- Mann, W. C., Thompson, S. A. 1986. Relational propositions in discourse. *Discourse Processes* Vol. 9. 37–55.
- Mann, W. C., Thompson, S. A. 1988. Rhetorical structure theory: toward a functional theory of text organization. *Text* Vol. 8. No. 3. 243–281.
- Marco, J. 2009. The terminology of translation: Epistemological, conceptual and intercultural problems and their social consequences. In: Gambier, Y, Doorslaer, L.

- van (eds) *The metalanguage of translation*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 65–80.
- McCarthy, M., Carter, R. 1994. *Language as discourse. Perspectives for language teaching*. London: Longman.
- Orozco, M., Hurtado Albir, A. 2002. Measuring translation competence acquisition. *Meta* Vol. 47. No. 3. 375–402.
- Péter M. 2005. *Nyelv, stílus, költői beszéd*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Sanders, T., Spooren, W., Noordman 2007. Discourse and text structure. In: Geeraerts, D. Cuyckens, H. (eds) *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 916–941.
- Sziksainé Nagy I. 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Osiris. Budapest.
- Tirkkonen-Condit, S. 1985. *Argumentative text structure and translation*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Tolcsvai Nagy G. 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy G. 2005. *A cognitive theory of style*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Tolcsvai Nagy G. 2011. Coherence and discourse relations. In: Hölker, K. Marelló, C. (eds) *Dimensionen der Analyse von Texten und Diskursen. Festschrift für János Sándor Petőfi zum achtzigsten Geburtstag*. Münster, Berlin, London: Lit Verlag. 173–181.
- Toury, G. 1986. Monitoring discourse transfer: a test-case for a developmental model of translation. In: House, J., Blum-Kulka, Sh. (eds) *Interlingual and intercultural communication. Discourse and cognition in translation and second language acquisition studies*. Tübingen: Gunter Narr Verlag. 79–95.
- Venuti, L. 2001. Strategies of translation. In: Baker, M. (ed.) *Routledge encyclopedia of translation studies*. London and New York: Routledge. 240–244.